

Το παραμύθι ως μέσο διαχείρισης του φόβου (Η ανατροπή του λογοτεχνικού στερεότυπου του κακού λύκου)

Ευαγγελία Σιαφαρίκα
Νηπιαγωγός, Υπεύθυνη Αγωγής Υγείας Π.Ε. Β' Αθήνας

*Σαν το σιτάρι σπέρνεται
στον κόσμο η αλήθεια
κι απ' τον καθάριο σπόρο της
φυτρώνουν παραμύθια.*

*Καλότυχος όποιος μπορεί
τα στάχνα να θερίσει
και το σιτάρι απ' τ' άχυρο
καλά να ξεχωρίσει.*

*Για το μικρό τον κόπο του
μεγάλο κέρδος μένει
όλη η αλήθεια που θα βρει
στα ψέματα κρυμμένη.¹*

Γεώργιος Δροσίνης

Για τα σημερινά παιδιά τα παραμύθια λειτουργούν μέσα σε ένα σύνθετο κλίμα ψυχαγωγίας ως «λύτρωση», «προειδοποίηση» και «προετοιμασία», για να αντιμετωπίσουν το σκληρό και αντιφατικό κοινωνικό περίγυρο.²

Μοιάζουν σαν καθρέφτης, που μέσα του τα παιδιά βλέπουν ότι η ζωή δεν είναι απαλλαγμένη από τις συγκρούσεις και τις διαφορούμενες καταστάσεις, ότι ο φόβος, ο πόνος, η θλίψη, η κακία, η αγάπη είναι υπαρκτά συναισθήματα. Ταυτόχρονα, όμως, βλέπουν ότι υπάρχουν λύσεις και όλα αυτά τα αρνητικά συναισθήματα εξισορροπούνται από τη βεβαιότητα, το θάρρος, την αισιοδοξία και την ελπίδα που υπάρχουν στο τέλος των παραμυθιών.

1 Δροσίνης, Γ., *Παιδικά παραμύθια* (Πρόλογος), Αθήνα, 1889¹.

2 Αναγνωστόπουλος, Β.Δ., *Τέχνη και τεχνική του παραμυθιού*, Καστανιώτη, Αθήνα 2002.

Πολλοί μελετητές έχουν καταλήξει ότι στα παραμύθια εμπεριέχονται πολλά από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά τόσο στον εξωτερικό τους κόσμο (με τους φίλους τους, με τα παιχνίδια που παίζουν, με το σχολείο) όσο και στον εσωτερικό τους (ψυχικές, ανάγκες, ανησυχίες, φόβοι). Η ελπίδα που δίνουν τα παραμύθια ότι υπάρχει διέξοδος σε όλα αυτά βοηθά τα παιδιά να αντεπεξέλθουν στους φόβους και τις αγωνίες που συνοδεύουν την πορεία τους προς την ενηλικίωση, αλλά και τους προτείνουν δυνατότητες για την πραγμάτωση της προσωπικής τους αυτονομίας και της κοινωνικής τους ελευθερίας. Είναι χαρακτηριστική η αντίδραση της κοινότητας, όταν ένας Ινδιάνος Απάτσι κάνει κάποιο λάθος. Το πρώτο που τον ρωτούν είναι: «Δεν είχες παππού να σου λέει ιστορίες;»³

Τα παραμύθια με θέμα τον λύκο στην κλασική και στη σύγχρονη μορφή τους είναι πολλά και αρκετά γνωστά στα παιδιά. Εμπεριέχουν πολλούς φόβους, προσφέρονται για να γίνουν συγκρίσεις, να ανατραπούν τα στερεότυπα, να εξαχθούν συμπεράσματα, να γίνουν αναγωγές στην πραγματικότητα.⁴

Από την εποχή του Αισώπου, σε όλα τα παραμύθια, ο λύκος εμφανίζεται ως ένα ζώο άγριο, απειλητικό, που πάντα παίζει το ρόλο του κακού. Πολλές γενιές παιδιών γνώρισαν τον κακό λύκο που έφαγε τη γιαγιά της αθώας παιδούλας, της Κοκκινোসκουφίτσας, που καταβρόχθισε τα αθώα κατσικάκια, και μεγάλωσαν με την απειλή ότι, αν δεν είναι καλά παιδιά, αν δε φάνε το φαγητό τους, αν δεν πάνε για ύπνο, θα τα φάει και εκείνα ο λύκος.

Ο στερεοτυπικός χαρακτήρας του λύκου διαμορφώθηκε μέσα από την παράδοση όλων αυτών των ιστοριών που τον παρουσίαζαν ως το πρότυπο του Κακού, που όμως στο τέλος νικείται, επειδή είναι χαζούλης.

Για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, που εντάσσουν κάθε προσωποποιημένο ζώο στο διπολικό σχήμα καλός-κακός, ανάλογα με το αν είναι σαρκοβόρο ή φυτοφάγο, ο λύκος εκπροσωπεί τον αδικαιολόγητα κακό των ιστοριών.⁵ Όμως τα στοιχεία εκείνα που αποδυναμώνουν το φοβικό ερέθισμα, σύμφωνα με την Α.Α. Γιαννικοπούλου,⁶ ώστε να μην καθίσταται ψυχολογικά επικίνδυνο για τα παιδιά, είναι:

- α. η απόστασή του από τις πραγματικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει το παιδί,
- β. η γελοιοποίησή του,
- γ. ο ανθρωπομορφισμός, που το καθιστά λιγότερο απειλητικό και
- δ. η εξοικείωση των παιδιών με ένα σταθερά επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα, που τον γνωρίζουν.

Τα τελευταία χρόνια έχουν γραφτεί παιδικά βιβλία που ανατρέπουν το στερεότυπο του κακού λύκου και του επιτρέπουν να είναι καλός. Ο λύκος των σύγ-

3 Ναραγιάν, Κιρίν, «Η ιστορία ως θερησκευτική διδασκαλία», στο συλλογικό τόμο «Άκου μια ιστορία».

4 Καλαθέρη, Μ., « Δε φοβάμαι τον κακό λύκο»/ Πρόγραμμα Αγωγής Υγείας.

5 Γιαννικοπούλου, Α.Α., «Ποιος φοβάται το μεγάλο λύκο; Τα μικρά παιδιά απέναντι στο λογοτεχνικό του στερεότυπο», περιοδικό *Διαδρομές*, τεύχος 5, Άνοιξη 2002.

6 Γιαννικοπούλου, Α.Α., «Ποιος φοβάται το μεγάλο λύκο; Τα μικρά παιδιά απέναντι στο λογοτεχνικό του στερεότυπο», περιοδικό *Διαδρομές*, τεύχος 5, Άνοιξη 2002.

χρονων παιδικών βιβλίων έχει απομακρυνθεί πολύ από εκείνον που γνωρίζαμε μέχρι πριν από λίγα χρόνια. Έτσι, σήμερα ο λύκος παρουσιάζεται με δύο πρόσωπα: αυτό που καταφάσκει το γνωστό στερεότυπο και τον θέλει κακό και αδίστακτο, και το άλλο, που το ανατρέπει και του επιτρέπει να είναι καλόκαρδος και συγκαταβατικός. Η μετάλλαξη του κακού λύκου σε συμπαθητικό ήρωα εντάσσεται σε μια γενικότερη τάση ανατροπής μη αποδεκτών στερεοτύπων.⁷

Μέσα από δύο γνωστά παραμύθια με πρωταγωνιστή τον λύκο θα αναλύσουμε το κείμενο και την εικονογράφηση και θα παρουσιάσουμε τα δύο πρόσωπα με τα οποία σήμερα εμφανίζεται ο λύκος. Το ένα, «Ο Πέτρος και ο λύκος», είναι ένα ρωσικό παραμύθι διασκευασμένο από τη Selina Hastings, μεταφρασμένο από τη Ζωή Βαλάση και εικονογραφημένο από τον Reg Cartwright, από τις εκδόσεις Μίνωας, και ανήκει στα κλασικά παραμύθια, που παρουσιάζουν τον κακό λύκο στη φυσιολογική ζωώδη δραστηριότητά του. Το άλλο, «Τα τρία μικρά λυκάκια», του Ευγένιου Τριβιζά, με εικονογράφηση της Έλεν Οξένμπερ, από τις εκδόσεις Μίνωας, ανήκει στα σύγχρονα παραμύθια, που παρουσιάζουν το λύκο με μία ανατρεπτική εκδοχή.

Ο Πέτρος και ο λύκος

Ο κεντρικός ιδεολογικός άξονας γύρω από τον οποίο ξετυλίγεται το παραμύθι «Ο Πέτρος και ο λύκος» είναι η αντίθεση μεταξύ των καλών «ήμερων ζώων» (πάπιας, μικρού πουλιού) και του πολιτισμένου ανθρώπου, από τη μία πλευρά, και του «κακού» απειλητικού λύκου, από την άλλη. Η αντίθεση αυτή προβάλλεται μέσα από πολλά γνωστά λαϊκά παραμύθια και αφορά τη διπολική αντίθεση μεταξύ «άγριας» φύσης και «πολιτισμένης κοινωνίας».⁸

Ο κακός λύκος είναι μια μορφή που συναντάμε με τα ίδια πάντοτε χαρακτηριστικά και αποτελεί το αντίπαλο δέος σε μία σειρά «καλών» ηρώων. Όπως σε πολλά λαϊκά αλλά και λογοτεχνικά παραμύθια, έτσι και εδώ, ο λύκος αποτελεί το πιο κοινό σύμβολο της «άγριας» φύσης, συσπειρώνοντας εναντίον του μερικά από τα συναισθήματα που αυτή παραδοσιακό ενέπνεε στον κοινωνικοποιημένο άνθρωπο, όπως φόβο, εχθρότητα αλλά και δέος.⁹

Σ' αυτό το βιβλίο, ο λόγος και η εικόνα συνεργάζονται με τον πιο αρμονικό τρόπο, ώστε να κατασκευάσουν τα παραπάνω συγκεκριμένα νοήματα. Η εικόνα σε όλο το βιβλίο διεκδικεί την ίδια έκταση με το κείμενο, το συνοδεύει και προχωρεί ισότιμα μαζί του, λειτουργώντας σε αρμονική σχέση με το λόγο. Έχει χαρακτηριστικά του έργου του Ρουσσώ και προσιδιάζει στην τεχνική της έκφρασης των παιδιών. Είναι ευανάγνωστη και περιεκτική, και αποδίδει πιστά το κείμενο, περιγράφοντας μία φυσική ενέργεια στο χώρο του ζωικού βασιλείου.

7 Γιαννικοπούλου, Α.Α., «Ποιος φοβάται το μεγάλο λύκο; Τα μικρά παιδιά απέναντι στο λογοτεχνικό του στερεότυπο», περιοδικό *Διαδρομές*, τεύχος 5, Άνοιξη 2002.

8 Ό.π.

9 Τσιλιμένη, Τασούλα Δ., *Οι μικρές ιστορίες κατά την Εικοσαετία 1970-1990*, Καστανιώτη, Αθήνα 2002.

Σκιαγραφεί το αληθινό πρόσωπο του λύκου μεταδίδοντας πραγματικές πληροφορίες για τον πεινασμένο λύκο στο βαρύ ρωσικό χειμώνα, που θέλει να φάει το μικρό πουλάκι και την πάπια για λόγους επιβίωσης.

Όμως, για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας η ανάγκη αυτοσυντήρησης δεν αποτελεί επαρκή δικαιολογία για τη συμπεριφορά του λύκου. Η αγριότητά του και τα ζωώδη ένστικτά του τον κατατάσσουν στη συνείδηση των παιδιών στη στερεοτυπική εικόνα του Κακού Λύκου.¹⁰

Αν κάνουμε λόγο για ρεαλισμό, τον ίδιο ρεαλισμό διαπιστώνουμε και στην εικονογράφηση. Τα πρόσωπα, τα ζώα, τα χρώματα, παρουσιάζονται με την πραγματική τους εικόνα. Βέβαια, η απεικόνιση της πραγματικότητας δεν νοείται με τη στενή της έννοια, δηλαδή δεν αφορά μόνο την αποκωδικοποίηση και την ταυτότητα των γραφικών αναπαραστάσεων, αλλά είναι δεδομένη έτσι, που να θέτει σε λειτουργία τη φαντασία και την αισθητική των παιδιών. Η προτίμηση των παιδιών της προσχολικής ηλικίας σε ευκρινείς φόρμες και σε σαφή περιγράμματα και σχήματα (κάτι που χρησιμοποιεί ο εικονογράφος) είναι καθοριστικής σημασίας.¹¹ Αναλύοντας τη δομή του παραμυθιού αναγνωρίζουμε ότι, αν και διασκευασμένο, διατηρεί κάποιες από τις λειτουργίες του συστήματος του Προπ, που είναι πιο ξεκάθαρες στο κυρίως λαϊκό ρωσικό παραμύθι.

Η λειτουργία της «απομάκρυνσης», που ο Προπ τη βάζει πρώτη στη σειρά, εκτελείται από τον μικρό μας ήρωα, που απομακρύνεται από την ασφάλεια του σπιτιού του –να η «απαγόρευση»– και «παραβαίνει» την εντολή (την πρώτη φορά αφήνει ανοιχτή την πόρτα του αυλόγυρου –χωρίς συνέπειες– και τη δεύτερη φορά, παρασυρμένος από την αγάπη του για τα ζώα-φίλους του που απειλεί ο λύκος και αγνοώντας τον κίνδυνο, έρχεται αντιμέτωπος μαζί του).

Στη συνέχεια εμφανίζεται ο «ανταγωνιστής» –ο κακός λύκος– με τις «δικές του ικανότητες και ακολουθούν ο «αγώνας», «η εμφάνιση του βοηθού», «η νίκη», «η αποκατάσταση της βλάβης» και «η αναγνώριση του ήρωα».

Κάθε «λειτουργία» είναι πλούσια σε ερεθίσματα, που απευθύνονται στον προσωπικό κόσμο του παιδιού.¹² Ακούει «απαγόρευση» και η λέξη μέσα του συνδέεται άμεσα με την εμπειρία που έχει από οικείες απαγορεύσεις («μην αγίζεις», «μην παίζεις με τα νερά», «άσε κάτω το μαχαίρι»). Ξαναζεί θολά τις πρώτες στιγμές της σχέσης του με τα πράγματα, όταν μόνο το «ναι» και το «όχι» της μητέρας του το βοηθούσαν να ξεχωρίζει τι επιτρέπεται και τι όχι. «Αυτό ναι», «αυτό όχι», αυτή είναι η ανακάλυψη των κανόνων του παιχνιδιού, σύμφωνα με τον Τζ. Ροντάρι, η συνάντηση με τα όρια που η πραγματικότητα και η κοινωνία επιβάλλουν στην ελευθερία του, ένα από τα όργανα για την ένταξη στην κοινωνία.

Η δομή του παραμυθιού όχι μόνο αντιγράφει, σύμφωνα με τον Προπ, τη δο-

10 Γιαννικοπούλου, Α.Α., «Ποιος φοβάται το μεγάλο λύκο», περ. *Διαδρομές*, τεύχος 5, Άνοιξη 2002.

11 Γιαννικοπούλου, Α. Α., Κριτήρια επιτυχημένης εικονογράφησης παιδικών βιβλίων, περ. *Διαδρομές*, τεύχος 3, Φθινόπωρο 1995.

12 Ροντάρι, Τζιάννι, *Γραμματική της Φαντασίας*, Τεκμήριο, 1994.

μή των τελετών μύησης, αλλά και επαναλαμβάνεται κατά τέτοιο τρόπο στη δομή της παιδικής εμπειρίας, που είναι μια σειρά από αποστολές και αγώνες, από δύσκολες δοκιμασίες και απογοητεύσεις, καθώς η ζωή του περνά από ορισμένες αναπόφευκτες φάσεις. Η ηθική απαίτηση να αμείβεται τελικά ο καλός και να τιμωρείται ο κακός είναι ο νόμος που τηρείται σε όλα τα λαϊκά παραμύθια.

Το τέλος έχει αισιόδοξο χαρακτήρα και ικανοποιεί συναισθηματικά τον εσωτερικό κόσμο του παιδιού. Αυτό τονώνει το αίσθημα ασφάλειας και την πίστη του για την επικράτηση του ηθικού και του σωστού. Ενισχύει, επίσης, την ανταγωνιστικότητά του για την επίλυση παρόμοιων προβλημάτων που συναντά και αντιμετωπίζει το ίδιο.

Ο ήρωας-παιδί, ο Πέτρος, είναι της ίδιας ηλικίας με τα παιδιά - αναγνώστες. Έχουν τις ίδιες απορίες, τις ίδιες απόψεις και γνώσεις, την ίδια αφέλεια και το ίδιο αντιληπτικό επίπεδο.

Ο συγγραφέας δεν περιγράφει την εξωτερική εμφάνιση του Πέτρου, κάτι που δίνει η εικόνα, δεν σκιαγραφεί τον ήρωα μέσα από τις σκέψεις του. Οι πράξεις του είναι εκείνες που τον παρουσιάζουν στον αναγνώστη. Αγαπά και ενδιαφέρεται για την πάπια της λιμνούλας, αφού κάθε πρωί έχει τις τσέπες του γεμάτες ψωμάκι για να την ταΐσει. Δεν το ξεχνά ποτέ, ενώ ξεχνά την εντολή του παππού του και αφήνει ανοιχτή την αυλόπορτα. Όπως όλα τα παιδιά της ηλικίας του, δεν εκτιμά τον κίνδυνο για εκείνον, αλλά προστατεύει το μικρό πουλάκι από την πεινασμένη γάτα που το απειλεί και δεν διστάζει καθόλου να εγκαταλείψει την ασφάλεια του σπιτιού του για να βοηθήσει τα ζώα-φίλους του, που κινδυνεύουν από τον πεινασμένο λύκο, και να αναμετρηθεί μαζί του.

Στο παραμύθι μας ο τόπος όπου εκτυλίσσεται η δράση καθορίζεται από την αρχή, για να μπορεί το παιδί να παρακολουθεί την εξέλιξη σε ένα πνεύμα γνώριμο. Όλα συμβαίνουν σ' ένα μεγάλο ρωσικό δάσος και σε αυτό το εικονογραφημένο παραμύθι ο χώρος δεν είναι διακοσμητικός, αλλά λειτουργεί στην αφήγηση, είναι δομή της αφήγησης. Το παιδί ακροατής-αναγνώστης συναντά το λύκο στο δάσος σ' ένα περιβάλλον πολύ μακρινό από αυτό στο οποίο ζει. Το φοβικό ερέθισμα αποδυναμώνεται από την απόσταση που έχει από τις πραγματικές συνθήκες στις οποίες ζει το παιδί. Ο λύκος κρυμμένος μέσα στα δέντρα δεν απειλεί το παιδί, που είναι χωμένο στην αγκαλιά της μητέρας του, ακούει την ιστορία.¹³ Αν είναι η φωνή της μαμάς που μιλάει για το λύκο, μέσα στη γαλήνη και στην ασφάλεια της οικογενειακής ατμόσφαιρας, το παιδί μπορεί να τον αψηφήσει άφοβα.

Ακόμα κι αν φοβηθεί για λίγο (απαραίτητη διαδικασία για την δημιουργία των μηχανισμών άμυνας), είναι βέβαιο πως η δύναμη του μπαμπά ή η παντόφλα της μαμάς θα αρκούσαν για να απομακρύνουν το λύκο.¹⁴

Αν, αντίθετα, το παιδί αισθανθεί ότι δεν μπορεί να αντιμετωπίσει την αγω-

13 Γιαννικοπούλου, Α.Α., «Ποιος φοβάται το μεγάλο λύκο», περ. *Διαδρομές*, τεύχος 5, Άνοιξη 2002.
14 Ό.π.

νία του φόβου και να υπερασπίσει τον εαυτό του –σύμφωνα με τον Τζ. Ροντάρι¹⁵–, θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι ο φόβος υπήρχε ήδη μέσα του πριν εμφανιστεί ο λύκος στην ιστορία: βρισκόταν μέσα του, στο βάθος κάποιας εσωτερικής σύγκρουσης. Ο λύκος είναι τότε το σύμπτωμα που αποκαλύπτει το φόβο, όχι η αιτία του...

Ακόμα και έτσι, όμως, το παιδί συνεχίζοντας να παρακολουθεί την εξέλιξη της ιστορίας βλέπει τον ήρωα-Πέτρο να αναμετράται με το λύκο, που όμως είναι ανόητος και κακός, και να τον ξεγελάει. Η γελοιοποίηση του φοβικού ερεθίσματος είναι ακόμη ένα μέσο για τον απεκφοβισμό του. Ο Πέτρος είναι πιο έξυπνος από το λύκο.

Τόσο σε επίπεδο κειμένου όσο και εικονογράφησης ο λύκος, όπως απομακρύνεται δεμένος και φιμωμένος, έχει μετατραπεί σε ένα αξιολύπητο κακέκτυπο του άλλοτε πανίσχυρου αντιήρωα που σκόρπιζε τον τρόμο¹⁶ και όλοι όσοι τον φοβούνταν τώρα έχουν ισχυροποιηθεί απέναντί του, αφού ξέρουν ότι δεν έχει πια τη δυνατότητα να τους κάνει κακό. Ο φόβος που όλοι είχαν νιώσει πριν για το λύκο δεν υπάρχει πια και γι' αυτό όλοι νιώθουν σπουδαίοι και καμαρώνουν. Έτσι, το μήνυμα ότι ο φόβος είναι ένα παγκόσμιο συναίσθημα (όχι μόνο οι άνθρωποι, ενήλικες και παιδιά, αλλά και τα ζώα φοβούνται), αλλά νικείται, δίνει στο παιδί την ευκαιρία να ασχοληθεί σοβαρά και να γνωρίσει τον εαυτό του, να μετρήσει τις δυνάμεις του, να αναμετρηθεί με τους φόβους του και να τους νικήσει.

Οι ενήλικοι κυνηγοί που έρχονται σαν βοηθοί του μικρού ήρωα δίνουν το μήνυμα ότι μπορεί το παιδί να διαχειριστεί το φόβο του από μόνο του, αλλά μπορεί και να στηρίζεται στη βοήθεια των ενηλίκων. Επίσης, η συνεργασία του Πέτρο με το πουλάκι (που έχει ανθρωπομορφικά στοιχεία και αντανακλά συμπεριφορές των παιδιών) δηλώνει ότι στις δύσκολες καταστάσεις μπορούμε να βρούμε τρόπους αλληλοβοήθειας και αμοιβαίας στήριξης.

Η «αποκωδικοποίηση» δεν γίνεται με τους ίδιους νόμους για όλους, αλλά σύμφωνα με τους ατομικούς, προσωπικούς νόμους του καθενός ακροατή-αναγνώστη. Παρατηρώντας την εικονογράφηση βλέπουμε ότι ο χώρος που καταλαμβάνει η εικόνα είναι συμμετρικός ως προς το τμήμα του κειμένου και συνυπάρχει με το κείμενο στο ίδιο άνοιγμα της σελίδας, κάτι που, σύμφωνα με την Α.Α. Γιαννικοπούλου,¹⁷ βοηθά στην ανάγνωση του βιβλίου από τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, που καθισμένα στην αγκαλιά του ενήλικα έχουν το χρόνο να ακούν το κείμενο και να παρακολουθούν την αντίστοιχη εικόνα.

Η συμμετρία εικόνας-κειμένου ανατρέπεται με μία δισέλιδη εικονογράφηση, όταν εμφανίζεται ο λύκος, γεγονός που υποδηλώνει ότι η καθημερινότητα των ηρώων ανατρέπεται. Στην αριστερή σελίδα από εδώ και στο εξής εμφανίζεται

15 Ροντάρι, Τζιάννι, *Γραμματική της Φαντασίας* Τεκμήριο, 1994.

16 Γιαννικοπούλου, Α.Α., «Ποιος φοβάται το μεγάλο λύκο», περ. *Διαδρομές*, τεύχος 5, Άνοιξη 2002.

17 Γιαννικοπούλου, Α.Α., Κριτήρια επιτυχημένης εικονογράφησης παιδικών βιβλίων, περ. *Διαδρομές*, τεύχος 3, Φθινόπωρο 1995.

μια μικρή εικόνα με το πρόσωπο του πρωταγωνιστή στο παραπάνω κείμενο. Το κείμενο γίνεται πιο σύντομο και τα κενά που δημιουργούνται καλύπτονται από την εικόνα. Η συναισθηματική κατάσταση των ηρώων και η ατμόσφαιρα της ιστορίας δεν αναπτύσσονται τόσο στο κείμενο όσο στην υπαγόρευση μέσω της εικόνας. Προσέχοντας την εικονογραφημένη απόδοση του λύκου βλέπουμε ότι τονίζεται η ζωική του φύση, το μουσούδι και τα δόντια του. Το κίτρινο χρώμα δείχνει το φόβο.

Η σκηνή στην οποία ο λύκος καταβροχθίζει την πάπια παρατηρούμε ότι δεν δίνεται πολύ άγρια. Το ίδιο παραμύθι έχει εικονογραφηθεί από άλλους εικονογράφους και πιο εξπρεσιονιστικά και πιο άγρια, με μεγαλύτερη έμφαση στις έντονες συναισθηματικές, συγκινησιακές καταστάσεις. Ακόμη και στο τέλος ο λύκος απομακρύνεται χωρίς να πάθει κακό, απλώς αποδυναμωμένος και ανίσχυρος να κάνει πια κακό.

Όπως το κείμενο έτσι και η εικόνα έχει ύφος λιτό, η πλοκή που περιγράφεται είναι απλή και από την ένταση και τη σύγκρουση φτάνει στη χαλάρωση. Η ισορροπία αποκαθίσταται ξανά στο δάσος, όπως δηλώνει η τελική εικόνα, που είναι απόλυτα ίδια και συμμετρική με την αρχική. Έτσι, παρακολούθησαμε την πορεία του ήρωα από την ηρεμία στη δράση και μετά από την έντονη κινητικότητα των μεσαίων σελίδων ξανά στη χαλάρωση και στην ηρεμία. Η φωνή της πάπιας που ακούγεται από την κοιλιά του λύκου είναι η φωνή της ψυχής, που αντανακλά τη ζεστασιά της αγάπης. Μέσω αυτής της δύναμης έρχεται η σωτηρία.

Αφήσαμε τελευταία στο σχολιασμό τα εξώφυλλα (εμπροσθόφυλλο και οπισθόφυλλο), που είναι καλοσχεδιασμένα και ενδεικτικά του περιεχομένου του βιβλίου. Στο εμπροσθόφυλλο παρουσιάζονται όλοι οι ήρωες, που παριστάνονται πολύ μικροί σε σχέση με τον κεντρικό ήρωα, το μικρό παιδί, που είναι τοποθετημένο στο κέντρο. Στο οπισθόφυλλο η εικόνα του δάσους και η μικρή περιήληψη φωτίζουν ακόμη περισσότερο την υπόθεση του βιβλίου.

Εν κατακλείδι, κείμενο και εικονογράφηση αποτελούν μια αδιάσπαστη ενότητα, αφού λέξεις και εικόνες βρίσκονται σε πλήρη συμφωνία και συνεργάζονται αρμονικά στη διήγηση της ιστορίας.¹⁸ Αξιολογικά είναι εξίσου συνυπεύθυνες για το παραγόμενο αποτέλεσμα και μοιάζει λογοτέχνης και εικονογράφος να έχουν συναντηθεί στο ίδιο πρόσωπο και το βιβλίο να έχει προκύψει ως μια αμφίδρομη αλληλεπίδραση.

Τα τρία μικρά λυκάκια

Ο τίτλος του καθώς και μια ματιά στα εξώφυλλα παραπέμπουν αμέσως στο γνωστό παραμύθι «Τα τρία γουρουνάκια» και υποψιάζουν τον αναγνώστη για την αντιστροφή των παραμυθιακών ρόλων των πρωταγωνιστών. Τα αφηγηματικά στοιχεία¹⁹ του παραμυθιού, που επίσης παραπέμπουν στο παραμύθι *Τα τρία*

18 Γιαννικοπούλου, Α.Α., Κριτήρια επιτυχημένης εικονογράφησης παιδικών βιβλίων, περ. *Διαδρομές*, τεύχος 3, Φθινόπωρο 1995.

γουρουνάκια, είναι:

- Αρχίζει με το τυπικό εναρκτήριο μοτίβο «μια φορά και έναν καιρό» και τελειώνει με την τυπική κατακλείδα «ζήσαν αυτοί καλά». Το ύφος είναι λιτό, η πλοκή απλή και στηρίζεται στη δράση κι όχι στις περιγραφές.
- Τα λυκάκια είναι τρία (άσπρο - μαύρο - γκριζο).
- Η τετραπλή στερεότυπη επανάληψη ολόκληρων μοτίβων και φράσεων που επιταχύνουν την αφήγηση: «Λυκάκια μου μικρά, λυκάκια φοβισμένα, ανοίξτε μου την πόρτα, ανοίξτε μου και μένα».
- Η τετραπλή επανάληψη με παραλλαγή στην πρόταση: σπιτάκι τούβλινο, τσιμεντένιο, ατσάλινο, λουλουδένιο.
- Η ένταση, που προκαλείται από τη σύγκρουση ανάμεσα στα τρία λυκάκια και στο γουρούνι, και η χαλάρωση, που ακολουθεί μετά τη νίκη και την υπερνίκηση των εμποδίων.

Όλα τα παραπάνω κάνουν φανερό ότι ο συγγραφέας ανασκευάζει το λαϊκό παραμύθι συγκλίνοντας ιδεολογικά με αυτό αλλά εισάγει την αμφισβήτηση έως και την ανατροπή του.

Η αντιστροφή των ρόλων φαίνεται και στην πρώτη σελίδα του παραμυθιού και προκαλεί κωμικό αποτέλεσμα. Η πλοκή εξελίσσεται όπως και στο αρχικό παραμύθι, αλλά προετοιμάζει τη λήξη του ξαφνικού, απροσδόκητου τέλους. Το τέχνασμα αυτό αποτελεί κινητήριο μοχλό για την κωμική τέχνη, καθώς το γέλιο πηγάζει ανάμεσα στη λογική εξέλιξη που ξέραμε και στην τροπή που παίρνουν τα γεγονότα.²⁰

Η εικόνα στην πρώτη σελίδα περιγράφει όσα παρουσιάζει το κείμενο και είναι ενδεικτική για τον τρόπο με τον οποίο η εικονογράφηση θα λειτουργήσει στο βιβλίο. Η μαμά λύκαινα μαζεύει γύρω της τα παιδιά της και τους ανακοινώνει ότι έχουν μεγαλώσει πια και ήρθε η ώρα να φύγουν από κοντά της και να ζήσουν μόνα τους χτίζοντας το δικό τους σπίτι. Και η μαμά λύκαινα και τα μικρά λυκάκια δεν απεικονίζονται ανθρωπομορφικά, διατηρούν τα χαρακτηριστικά τους σαν ζώα. Παρ' όλα αυτά, μιλούν, περπατούν στα δύο πόδια, κάνουν γκριμάτσες και χειρονομίες όπως οι άνθρωποι και, γενικά, με τις δραστηριότητές τους τονίζουν εμφανικά την ανθρώπινη διάστασή τους και υποβάλλουν την ιδέα της συμβολικής υπόστασής τους.

Η μαμά λύκαινα, παρόλο που δεν εικονίζεται ντυμένη με ανθρώπινα ρούχα, έχει τυλιγμένα τα μαλλιά της σε ρόλει, αλλά και την άκρη της ουράς της, και ασχολείται με το βάψιμο των νυχιών της ενώ τους ανακοινώνει κάτι τόσο πολύ σημαντικό. Η σκηνή γίνεται κωμική όχι και τόσο για την άτοπη φιλαρέσκεια της εξανθρωπισμένης μαμάς λύκαινας, όσο επειδή προβάλλει την παραπάνω αντίφαση, μεταξύ δηλαδή του ζώου και της ανθρώπινης ζωής του ή μάλλον την υ-

19 Αναγνωστόπουλος, Β. Δ., *Τέχνη και τεχνική του παραμυθιού*, Καστανιώτης, Αθήνα 2002.

20 Κανατσούλη, Μέννη, *Το αστέιο μέσα στα παιδικά βιβλία. Σύγχρονες τάσεις και απόψεις για την παιδική λογοτεχνία*, Ψυχογιός, Αθήνα 1989.

πέρβαση αυτής της αντίφασης, υπέρβαση που στηρίζει τη συνολική προσέγγιση των Τριβιζά και Οξένημπερν.²¹

Στο τέλος της σελίδας δίνεται σε μορφή παραπομπής η επεξήγηση για την πράσινη ουρά ενός από τα τρία λυκάκια, του γκριζου, που παραπέμπει στο γνωστό χιουμοριστικό ύφος του Τριβιζά. Αυτό όμως που σηματοδοτείται με την παραπομπή σχετικά με την πράσινη ουρά είναι ότι το βιβλίο που μόλις διαβάξει ο αναγνώστης δεν πρόκειται να είναι μια ακόμη παραλλαγή του γνωστού παραμυθιού, αλλά μία εναλλακτική, παιγνιώδης προσέγγισή του, γεγονός που δημιουργεί ανάλογες προσδοκίες στον αναγνώστη και καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη θέση που θα καταλάβει κατά τη διαδικασία της ανάγνωσης και, κυρίως, της νοηματοδότησης του συγκεκριμένου εικονογραφημένου βιβλίου.²²

Το σύγχρονο παραμύθι ξεκινάει, λοιπόν, όπως και το παραμύθι-αφετηρία. Τα τρία παιδιά-μικρά λυκάκια έχουν μεγαλώσει, όπως και τα τρία γουρουνάκια, και ήρθε η στιγμή να αυτονομηθούν και να ανεξαρτητοποιηθούν από την οικογένειά τους. Για να αποδείξουν ότι ωρίμασαν και μπορούν να καταφέρουν, πρέπει να χτίσουν το δικό τους σπίτι. Όμως και εδώ η ομοιότητα στα δύο παραμύθια είναι καθαρά επιφανειακή. Τα τρία γουρουνάκια προσπαθούν χωριστά το καθένα να χτίσει το δικό του σπίτι σύμφωνα με το πόσο εργατικό, επιμελές και υπομονετικό είναι καθένα από αυτά και σύμφωνα με το πόσο πιστεύει πως οι αρετές αυτές βοηθούν στις σίγουρες και ασφαλείς επιλογές στο μέλλον. Έτσι, στο τέλος δικαιώνεται και καταξιώνεται το πιο εργατικό γουρουνάκι.

Τα τρία λυκάκια εργάζονται μαζί και φτιάχνουν ένα σπίτι. Δουλεύουν με τον ίδιο ζήλο χωρίς να γίνεται καμία διάκριση ως προς την εργατικότητα ή την επιμέλεια του καθενός.

Η ολοσέλιδη εικονογράφηση κάθε φορά περιγράφει πόσο μοχθούν τα λυκάκια για το χτίσιμο του σπιτιού τους, ωστόσο, υπάρχει πάντα στην επόμενη σελίδα η απεικόνιση του ίδιου θέματος, αλλά από άλλη οπτική. Το σπίτι έχει τελειώσει, αλλά εικονίζεται στο βάθος της σελίδας. Τα λυκάκια παίζουν στην αυλή του σπιτιού τους και εικονίζονται μπροστά στη σελίδα, ενώ στη γωνία παραμονεύει ο Ρούνι-Ρούνι, το ύπουλο, κακό γουρουνί.

Έτσι, το σπίτι προβάλλεται όχι ως χώρος ασφάλειας και γαλήνης, αλλά ως χώρος στον οποίο κυρίως παίζουν. Τα λυκάκια έκαναν το χρέος τους και αφού έχτισαν το σπίτι τους μπορούν να ξαναγυρίσουν στον ανέμελο τρόπο ζωής που είχαν πριν: στο παιχνίδι τους.

Όμως ο Ρούνι-Ρούνι, που εμφανίζεται και τα απειλεί, τους υπενθυμίζει ότι δεν μπορούν να ζουν έτσι ανέμελα και το μυαλό του αναγνώστη οδηγείται στην πραγματικότητα της ζωής. Ο κόσμος γύρω μας είναι απειλητικός και η ζωή μας χρειάζεται περιχαράκωση απέναντι σε όλα όσα παρεμβαίνουν αυθαίρετα και γκρεμίζουν αυτά που με τόσο μόχθο έχουμε καταφέρει.

21 Οικονομίδου, Σούλα, *Χίλιες και Μία Ανατροπές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.

22 Ό.π.

Τα λυκάκια προσπαθούν ξανά και φτιάχνουν ένα πιο ανθεκτικό σπίτι, που όμως και αυτό γκρεμίζεται. Και όταν ανατινάζεται και το ατσαλένιο σπίτι τους, εκφράζουν την ίδια απορία που έχει και ο αναγνώστης: «Κάτι φταίει, αλλά τι; Τι πάει, τελικά, στραβά με τόση οχύρωση; Το τέλος του παραμυθιού έρχεται και δίνει την απάντηση. Τα λουλούδια, σαν υλικό κατασκευής, όχι μόνο τα καταφέρνουν καλύτερα από ό,τι τα υπερβολικά γερά υλικά, και το λουλουδένιο σπίτι όχι μόνο δεν γκρεμίζεται, αλλά δίνουν και τη μόνιμη λύση της μεταμόρφωσης του ύπουλου, κακού γουρουνιού σε θαυμάσιο, καλό γουρούνι.

Η απροσδόκητη αυτή τροπή της πλοκής, με την εξάλειψη της μόνιμης απειλής του κακού, παρεκκλίνει οριστικά από το αρχικό παραμύθι και είναι ένα από τα μέσα με τα οποία το σύγχρονο έργο εδραιώνει τη δική του ιδεολογική θέση και ανατρέπει τα ιδεολογήματα του αρχικού παραμυθιού.²³

Ο ίδιος ο συγγραφέας στη συνέντευξη που έδωσε στην Αγγελική Βαρελά δηλώνει ότι ο προσωπικός του τρόπος να αναφέρεται σε κοινωνικά προβλήματα είναι μέσα από αλληγορίες και μύθους. Ειδικά για τα *Τρία μικρά λυκάκια*, αναφέρει ότι πραγματεύεται το πρόβλημα της κλιμάκωσης των εξοπλισμών.²⁴

Και στα δύο παραμύθια, αρχικό και σύγχρονο, το γκρέμισμα των σπιτιών οφείλεται στις λαθεμένες επιλογές υλικών των πρωταγωνιστών. Τα τρία γουρουνάκια δεν χρησιμοποίησαν γερά υλικά, ενώ τα λυκάκια χρησιμοποίησαν υπερβολικά γερά υλικά. Στο σύγχρονο παραμύθι η κατασκευή του σπιτιού αρχίζει από 'κει που τελειώνει το παλιό: Τα τούβλα, που για τα γουρουνάκια ήταν το πιο γερό οικοδομικό υλικό, που τους εξασφάλισε το ασφαλές και σίγουρο σπίτι, για τα λυκάκια είναι το ασθενέστερο. Και στον αγώνα να βρουν το πιο ανθεκτικό υλικό χρησιμοποιούν όλες τις τεχνικές δυνατότητες της σύγχρονης κοινωνίας. Τα ζώα-προμηθευτές υλικών που επιλέγονται έχουν συμβολική σημασία²⁵ σύμφωνα με την ανάλυση της Σούλας Οικονομίδου στις *Χίλιες και μία ανατροπές* (εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα).

Το καγκουρό αποτελεί, λόγω του μάρσιπου, καλό σύμβολο της ασφάλειας, που προσφέρει μια ζεστή μητρική «αγκαλιά». Ο «κάστορας-μάστορας», όπως εύγλωττα δηλώνει το όνομα που χρησιμοποιείται στο κείμενο, είναι ένα ζώο ταυτισμένο με την εργατικότητα, αλλά και με τα οχυρωματικά έργα. Ο ρινόκερος, το βαρύ παχύδερμο ζώο, και λόγω όγκου και βάρους, αλλά και λόγω του αδιαπέραστου δέρματος, αποτελεί σύμβολο δύναμης και σταθερότητας. Το φλαμίγκο, τέλος, όμορφο και εξωτικό πουλί, φέρει όλους τους συνειρμούς της ομορφιάς, αλλά κυρίως της ελαφρότητας, που συνδυάζονται και με τα λουλούδια και τις ευωδιές τους, αλλά, σε τελευταία ανάλυση, και με την ομορφιά της ίδιας της φύσης.

Όμως και το Κακό Γουρούνι, μπροστά σε κάθε καινούριο και πιο ανθεκτι-

23 Οικονομίδου, Σούλα, *Χίλιες και Μία Ανατροπές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.

24 Βαρελά, Αγγελική, Περιοδικό *Διαδρομές*, τεύχος 50.

25 Οικονομίδου, Σούλα, *Χίλιες και Μία Ανατροπές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.

κό από πλευράς υλικών σπίτι, πέρα από την προφορική απειλή «Αν δεν ανοίξετε αμέσως τώρα θα φουσήξω με θυμό και φόρα! Με θυμό και φόρα θα φουσήξω, το σπιτάκι θα το ριξώ!», επιστρατεύει κάθε φορά τεχνικές σύγχρονες και τεχνολογικά εξελιγμένες.

Έτσι, τα λυκάκια οδηγούνται στο κυνήγι του ασφαλέστερου, του όλο και πιο εξελιγμένου τεχνολογικά, και εκεί φτάνουν ασυνείδητα στην κατασκευή του σπιτιού που μοιάζει με φυλακή, σ' ένα χώρο αφύσικο για αυτά.

Η εικόνα, στο τέλος του βιβλίου, με το λουλουδένιο σπιτάκι στο βάθος της σελίδας και τα τρία λυκάκια να παίζουν ευτυχιμένα στο ολάνθιστο λιβάδι, δίνει την απάντηση στα λάθη που έκαναν τα τρία μικρά λυκάκια, αλλά και ευρύτερα στα λάθη του σύγχρονου κόσμου (αλόγιστη χρήση της τεχνολογίας, απομάκρυνση του ανθρώπου από τη φύση). Η εικονογράφος τονίζει και αυτή την αρμονική συνύπαρξη με μια δισέλιδη εικόνα, όπου κυριαρχούν τα κιτρινοπράσινα χρώματα σε φωτεινούς τόνους, που ταιριάζουν απόλυτα με τα συναισθήματα της χαράς και της ευφορίας των πρωταγωνιστών και δημιουργούν ανάλογα συναισθήματα στον αναγνώστη.

Όλα δίνονται ανάλαφρα (τα λυκάκια χοροπηδούν στον αέρα) συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία του κλίματος ευτυχίας που χαρακτηρίζει το αίσιο τέλος του παραμυθιού.

Έτσι, λοιπόν, ανατρέπεται ο ιδεολογικός άξονας του αρχικού παραμυθιού, που αφορά την αξία της εργασίας και την ηθική ανταμοιβή του φιλόπονου γουρουνιού.

Η ανατροπή, όμως, που επιχειρεί το σύγχρονο παραμύθι δεν σταματάει εδώ. Συνεχίζεται και φτάνει και στο δεύτερο κεντρικό ιδεολογικό άξονα του αρχικού παραμυθιού, που αφορά τη διπολική αντίθεση «κακού» και «καλού», όπως αυτή δίνεται παραπάνω στο κλασικό λογοτεχνικό στερεότυπο του κακού άγριου και του καλού εξημερωμένου ζώου.

Παρόλο που αρχικά στο σύγχρονο παραμύθι διατηρείται η αντίθεση μεταξύ «καλού» και «κακού», το γουρούνι είναι κακό και τα λυκάκια καλά. Στο γουρούνι αποδίδονται τώρα όλες οι ιδιότητες που έκαναν το λύκο «κακό» και έτσι, εκτός από τη χιουμοριστική ανατροπή, έχουμε και την ιδεολογική ανατροπή της κατηγοριοποίησης του κακού. Ακόμα και ένα ήμερο ζώο μπορεί να είναι «ύπουλο και κακό» και άρα δεν είναι πάντα ο λύκος ο κακός. Ανατροπή, λοιπόν, και στα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις του «πολιτισμένου ανθρώπου» γύρω από την άγρια φύση και τα «άγρια ζώα» της. Ωστόσο, το σύγχρονο παραμύθι δεν σταματά εδώ. Η έκπληξη του τέλους, όπου οι προαιώνιοι εχθροί (η μαμά λύκαινα προειδοποιεί τα μικρά της για τον Ρούνι-Ρούνι) συνυπάρχουν αρμονικά, προεκτείνει την ανατροπή.

Ό,τι θεωρούμε κακό και άγριο, όσο το απωθούμε και το εξορίζουμε, τόσο θεριεύει. Ένα μήνυμα ιδιαίτερα αισιόδοξο για τον σύγχρονο άνθρωπο, που μέσα από τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης απωθεί όλα όσα φοβάται και καταπιέζει τον ίδιο του τον εαυτό (τον κακό λύκο, το κακό γουρούνι). Όμως, στο τέλος κείμενο και εικόνα συνεργάζονται και αποδίδουν τη συμβολική απεικόνιση

της ενότητας και της αρμονίας που φέρνει συμφιλίωση.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση, παρατηρούμε ότι τόσο το κείμενο όσο και οι εικόνες περιέχουν υπαινιγμούς και ενδείξεις για τα νοήματα που περιέχονται, αλλά και για τους προβληματισμούς που εγείρουν. Παρόλο που η εικόνα υπερτερεί ως προς το χώρο που καταλαμβάνει σε σχέση με το κείμενο, δεν λειτουργεί αυθαίρετα, αλλά βοηθητικά. Τα παραμύθια του Ευγένιου Τριβιζά και της Έλεν Οξένμπερου μένουν στο μυαλό μας σαν ένα νεωτερικό, ανατρεπτικό παραμύθι, και σαν κείμενο και σαν εικόνα μαζί.

Βιβλιογραφία

- Αναγνωστόπουλος, Β.Δ., *Τέχνη και τεχνική του παραμυθιού*, Καστανιώτη, Αθήνα 2002.
- Βαρελά, Αγγελική, περιοδικό *Διαδρομές*, τεύχος 50.
- Γιαννικοπούλου, Α.Α., «Ποιος φοβάται το μεγάλο λύκο; Τα μικρά παιδιά απέναντι στο λογοτεχνικό του στερεότυπο», περιοδικό *Διαδρομές*, τεύχος 5, Άνοιξη 2002.
- Γιαννικοπούλου, Α.Α., Κριτήρια επιτυχημένης εικονογράφησης παιδικών βιβλίων, περ. *Διαδρομές*, τεύχος 3, Φθινόπωρο 1995.
- Καλαθέρη, Μ., «Δε φοβάμαι τον κακό λύκο»/ Πρόγραμμα Αγωγής Υγείας, Χαλκίδα.
- Κανατσούλη, Μένη, *Το αστείο μέσα στα παιδικά βιβλία. Σύγχρονες τάσεις και απόψεις για την παιδική λογοτεχνία*, Ψυχογιός, Αθήνα 1989.
- Ναυραγιάν, Κιρίν, «Η ιστορία ως θρησκευτική διδασκαλία» στο συλλογικό τόμο *«Άκου μια ιστορία»*.
- Οικονομίδου, Σούλα, *Χίλιες και μία ανατροπές*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.
- Παιδικά παραμύθια* (Πρόλογος), Αθήνα, α' έκδ. 1889.
- Ροντάρι, Τζιάννι, *Γραμματική της Φαντασίας*, Τεκμήριο, 1994.
- Τσιλιμένη, Τασούλα Δ., *Οι μικρές ιστορίες κατά την εικοσαετία 1970-1990*, Καστανιώτη, Αθήνα 2002.